

Alevi Belgeleri Işığında Bektaşilik, Safevilik ve Vefailik üzerine

Ayfer Karakaya ile Alevi Belgeleri Işığında Bektaşilik, Safevilik ve Vefailik üzerine

Röportaj: Erdal GEZİK

Osmanlı dönemi Alevi araştırmaları hakkında bir dizi makalesiyle tanıdığımız Ayfer Karakaya, uzun süredir üzerinde çalıştığı doktorasını 2008 yılının sonlarında 1Subjects of the Sultan, Disciples of the Shah: Formation and Transformation of the Kizilbash/Aleoi Communities in Ottoman

Anatolia' (Sultan'ın Tebaası, Şah'ın Talipleri: Osmanlı Anadolu- su'nda Kızılbaş/Alevi topluluklarının oluşumu ve değişimi) adı altında tamamladı. Karakaya, Harvard Üniversitesi Tarihi Orta Doğu Çalışmaları programına bağlı olarak hazırladığı doktora çalışması için Alevi ailelerin ellerinde bulunan birincil kaynaklardan yararlandı. Bu vesileyle ilk kez bu kaynaklar akademik bir çalışmanın temelini oluşturdu. Karakaya Ue Çalışması ve sonuçları üzerine bir gerçekleştirdiğimizi söyleyişi sizlere sunuyoruz.

1) Her şeyden önce böylesine yorucu ve zaman alan bir çalışmanın ilk ürününü sunduğun için kutlamamız gerekiyor seni. Çalışman henüz bitmemiş olsa okuma olanağı verdiğin için de ayrıca teşekkürler. Araştırdığın konu(lar) ve sonuçların hakkında epey bir sorum var; fakat okurlarımızın seni daha yakından tanıyabilmeleri için başladığın dönemle ilgili şu ilk soruyu sormam gerek. Sahi böyle bir çalışmayı yapmak nerden geldi aklına?

Teşekkür ederim. Bu çalışma çoğu şeyde olduğu gibi kısmen tesadüf, kısmen de bilinçli bir seçim sonucu ortaya çıktı, üniversitede siyaset bilimi okurken yapmak istediğim işin siyaset bilimi olmadığını anladım, bunun üzerine tarihe geçtim. Mastırımı Ohio State Üniversitesi'nde, Osmanlı tarihçisi Prof. Carter Findley ile yaptım. Osmanlıca ve Arapça'ya orada başladım.

Geldiğim çevre ve o ana kadar aldığım eğitim itibarıyla bunlar başta bana son derece uzak gelen konulardı, Türkiye'de kalsam muhtemelen hiçbir zaman tanışamayacağım konular. Ama bir kere işin içine girince sevdim ve devam ettim. Mastır tezimi, II. Meşrutiyet döneminde yayımlanmış bir kadın dergisi hakkında yazdım.

Bir yandan da Osmanlıca öğrenmenin etkisi ile yavaş yavaş Alevi dedelerin ellerindeki belge ve yazmalara ilgi duymaya başlamıştım. Tabii 1980'lerin sonu ve 90'ların başı —ki tam benim lise ve üniversite dönemime denk geliyor— Alevilik konusunun adeta patladığı, hepimizi heyecanlandıran yıllardı. Özellikle genç kuşaklar Aleviliklerini yeniden keşfediyorlardı, büyük bir bilgi açlığı vardı, ama ard arda çıkan onlarca yayın bu eksikliği gidermek konusunda yetersiz kalıyordu. İşte bu ortamın da etkisi ile, en başta daha çok kendi merakımı gidermek için bulduğum Alevi belge ve yazmalarını derlemeye başladım, bir yandan da yavaş yavaş okumaya çalışıyordum tabii

Daha sonra doktora için Harvard Üniversitesi'ne geçtiğimde, oradaki danışmanım Osmanlı tarihçisi Prof. Cemal Kafadar'ın da teşviki ile doktora tezimde bu belge ve yazmaları çalışmaya karar verdim. Başta bunları sadece Osmanlı arşiv belgelerini dengeleyeci ek kaynaklar olarak düşünmüştüm, ama elimde tahminimden daha fazla belge birikince ve içerdikleri verilerin ne kadar önemli olduğunu farkedince tezimde bunlara öncelik vermem kaçınılmaz oldu. Sonuçta tüm tez tamamen bu belgeler üzerine kurulu bir çalışmaya dönüştü.

2) Bildiğim kadarıyla geniş bir atanda birinci el kaynaklar toplamaya çalıştım. Adıyaman, Malatya, Maraş ve Siivas'a kadar: bu konuda ne tür sorunlar yaşadın. O belgeleri sahiplerinden almak her zaman kolay olmadı sanırım?

Ben zaten hiçbir zaman belgelerin kendilerini istemiyordum, sadece fotoğraflarını çekiyordum. İlk belgelere tanıdıklar vasıtasıyla ulaştım, mesela 95 yaşında babamların ahabası Kızıldağı ocağından Tokatlı bir ailenin belgelerini çekmiştim. Sonra araştırmacı Ali Yaman sayesinde babası Mehmet Ya- man'ın kütüphanesinde bulunan bazı belge ve yazmaları görme ve kopyalama imkanım oldu. Öyle öyle ağ genişledi tabii. Ayrıca yazları köylere gidiyordum, ilk zamanlar Sivas, Malatya ve Tokat'a gittim. Daha sistemli bir çalışmayı ise 2002-2003 yıllarında doktora tezim için yaptım. Önceleri tarihsel olarak Zulkadriye olarak bilinen bölge üzerine yoğunlaşmayı düşünüyordum, o yüzden Malatya, Adıyaman, Maraş, An- tep civarında araştırma yaptım daha çok. Sonradan böyle bir sınırlandırmanın pek de anlamlı olmadığını gördüm ve alan çalışması beni nereye götürürse oraya gittim, Erzincan'a, Elazığ'a, Amasya'ya, Balıkesir'e, İzmir'e, Ankara'ya.

Bir yere gitmeden önce orada tanıdık birilerini bulmaya çalışıyordum ya da oradaki derneklerden yardım istiyordum. Böyle ilk temasları kurduktan sonra, o ona o ona derken, insanlar söylüyor işte 'bizim ocağın belgeleri bilmem kimde' diye. Tabii ellerindeki belgeleri, yazmaları hemen herkes öyle kolayca göstermek istemiyordu, hele hele de daha yeni tanıdığı bir insana. Ama ben bu hassasiyetlere her zaman saygıyla ve anlayışla yaklaştım. Bazıları sonunda ikna oluyordu, bazıları olmuyordu. Ayrıca şüphelerle yaklaşanlar da oluyordu, hani kimdir, necidir bunlar, diye. Eşim de Amerikalı ya, işini gücünü bırakıp şoförüm ve teknik asistanım olarak mecburen o da benimle

geliyordu. Yani keyifli ama zorluklan da olan bir süreçti. Sonra sonra artık insanlar kendi getirir oldu belgelerini.

- 3) Belgelerin bazıları 16. yüzyıla kadar gitmesine rağmen hala rahat okunur haldeydiler değil mi? Sıradan insanlar bu tür belgeleri neden böyle özenle koruma ihtiyacı duyuyorlar? Bu belgeleri nasıl saklamış, bu zamana kadar korumuşlar?

Hayır, hepsi bütünüyle okunur durumda değildi maalesef. Özellikle eski belgeler genelde yıpranmış oluyor, mesela kenarlarından parçalar yırtılıp kopmuş veya mürekkebi silinmiş, hatta yanmış belgeler var. Bunları okuyam- yorsunuz tabii ya da kısmen okuyabiliyorsunuz. Bir de arşiv belgelerinden farklı olarak Alevi belgelerinde şöyle bir durum var: Dedeler, eskiyip yıprandıkça bu belgeleri temize çekmiş veya Çektirmiş. Bu esnada bazen birden fazla belge tek bir tomara kopyalanmış, muhtemelen saklaması daha kolay olsun diye. Bazen de bir ocağın farklı kollarına dağıtılmak üzere belgelerin çoğaltıldığını görüyoruz. Tabii ard arda yapılan bu kopyalama işlemleri sonucunda belgelerin metinlerinde bozulmalar, kaymalar, kopukluklar oluşmuş. Özellikle de belgenin dili Arapça veya Farsça ise ve kopyalama işlemini yapan kişi bu dillere vakıf değilse bu tür müstensih hataları çoğalmış. Elimizdeki Alevi belgelerinin önemli bir kısmı sonradan yapılan bu tür nüshalar olduğundan, okunmaları ve anlaşılabilirliği her zaman kolay olmadı; başka meslektaşlardan da yardım almama rağmen halen tam olarak çözemediğim belgeler var.

Bu belgeler neden ve nasıl korunmuş sorusuna gelince: Korunmuşlar çünkü ilgili ailelerin ocakzade olduklarının kanıtı bunlar, çok önemli, hatta kutsal, dahası ata dede yadigarı. Genelde kat kat, yeşil renkli kumaşlara sanlı bir şekilde bir sandıkta veya çantada saklanmışlar, 'şeceremiz' veya 'beratımız' diye bilinmişler. Yabancı gözlerden sakındıkları gibi, dedelerin kendileri bile çok nadir açıp bakmışlar bu belgelere. Babası Hakka yürüdüğünden beri aileye ait belgelerin ve yazmaların içinde bulunduğu sandığı açmamış, 'kurban kesmeden açmam' diyen yaşlı bir dede vardı Adıyaman'da mesela. Son kuşaklarda bunları okuyup, içeriklerini tam olarak anlayabilen dedeler de pek kalmamış; bu bilinmezlik de tabii ek bir gizem katıyor belgelere.

4) Bulduğunuz kaynakları türlere ve zaman dilimlerine ayırmak mümkün mü? Bunlar daha çok seyit ailelerin dergah veya tekkelerden aldıkları belgeler miydi? Ya da daha çok hangi döneme aittiler.

Evet tabii. Şimdi 14.yy'un sonundan kalma bir Ahi icazetnamesi var, onu bir kenara bırakırsanız benim gördüğüm Alevi belgelerinin en eski katmanını Vefai icazten amel eri oluşturuyor, Elimizdeki kopyalar 15.yy'un sonu ve 16.yy'un İlk yarısından, ama bazılarının orijinalleri muhtemelen daha eski tarihlerde kaleme alınmış. İkinci grup belgeler Irak kaynaklı belgeler. Bunlar arasında Kerbela nakibüleşrafından alınmış seyitlik şecereleri, Kerbela Der- gah'ndan alınmış hilafetnameler ve zi- yaretnameler var, tarih olarak 16.yy ortasından 19. yy'un sonuna kadar olan geniş bir döneme yayılmış durumdadır. Üçüncü grubu Çelebi Bektaşileri'nden alınmış icazetnameler oluşturuyor, benim gördüklerimin hepsi 19. ve 20. yüzyıllardan. Bir iki tane de Safevi hila- fetnamesi var, biri 17.yy sonundan, di- ğeri bence daha eski. Ayrıca Osmanlı devleti veya kadı mahkemelerince verilmiş belgeler var. Bunlar büyük oranda sahiplerinin seyit kimliklerini ve bununla bağlantılı olarak bazı vergi muafiyetlerini resmen teyit eden belgeler. Kadı mahkemelerinden alınmış olanlar arasında da gene bu mahiyette olanlar var. Tabii bir de yazmalar var, özellikle Buyruk yazmaları, cönkler, not defterleri, ama bunları tezimde pek fazla kullanma imkanım olmadı.

Tümü Alevilik ile bir şekilde alakalı bu belge ve yazmalar dışında, tamamen dünyevi konular içeren, mesela mal veya arazi satışına dair tutulmuş kayıtlar, mahkeme hüccetleri veya özel mektuplar gibi vesikalar da Alevi dede ailelerinin arşivlerinde mevcut.

5) Özellikle Pir ailelerinin ellerinde olan şecereler Aleoi tarihi açısından ilginç kaynaklar. Bildiğim kadarıyla üzerinde şimdiye kadar çok titiz çalışılmamış olsa da ilginç bir saplantı konusu. Genel olarak bu konuda söylenebilecek şeyler nelerdir?

Bence önemli ve ciddiye alınması gereken belgeler bunlar. Ciddiye alınması gereken derken illa 'evet bunlar seyitti veya değildi' anlamında değil, bunu herhalde ancak DNA testiyle öğrenebiliriz. Ama bu belgeler bize en azından bazı dede ailelerinin çok eskiden beri, ta Osmanlılardan önceye giden tarihlerden beri seyit ve/veya dervi- şandan aileler olarak bilinip kabul edildiğini ve zaman zaman resmi makamlarca da böyle muamele gördüklerini gösteriyor. Aralarında Dede Kargınlar gibi başka tarihi kaynaklara da adı geçmiş önemli şeyh aileleri var. Yani bunlar dün ortaya çıkmış aileler değil, derin kökleri var. Kızılbaş/Alevi oluşları da cahilliklerinden veya medrese İslam'ını anlamamalarından kaynaklanmıyor. Bence bu aileler tarihsel olarak müte- şerri İslam'a karşı güçlü ve bilinçli bir muhaletin taşıyıcılığını yapmışlar.

Seyitlik şecerelerine geri dönersek, tabii her alınan seyitlik şeceresi aynı nitelikte değil. Bizim dedelerin ellerinde- kine baktığımızda, bazıların iki kişinin tanıklığına bağlı olarak verilmiş olduğunu, bazılarınsa daha eski bir şecere veya yazılı belgeye istinaden nakü- ibüleşraf tarafından düzenlendiğini görüyoruz. Bu ikinciler arasında yukarıda bahsettiğim Vefai icazetnamelerine da- yanılarak verilmiş olanlar var. Şimdi otantik mi değil mi veya bu ocaklar gerçekten seyit mi değil mi, bu sorulara pek fazla takılmadan bu şecereleri içeriklerinin yanı sıra, verilmiş ve yenilenmiş mekanizmaları, düzenleyen ve şahitlik edenlerin kimlikleri, daha eski bir bel- geye dayanıp dayanmadıkları vs. gibi açılardan incelediğimizde Alevi tarihi hakkında önemli saptamalarda bulunabiliyoruz. Ben bunu 'İrak'taki Bektaşî Tekkeleri' adlı makalede biraz yapmaya çalışmıştım. Mesela neden bizim dedelerin şecerelerinin hemen hemen hepsi Kerbela nakibüleşrafından, neden İstanbul veya başka bir bölgenin nakibüleşrafından değil? Şahitler arasında Kerbela Dergah'ndan kişilerin adlarının geçmesinin anlamı nedir? Bunlar önemli sorular.

6) Tezin üç konu üzerine yoğunlaşmış. Her üçü de Alevi tarihi açısından önemli. İlki Bektaşîlik ve gelişimi, ikincisi İran ve Kızılbaş/Alevî toplulukları arası erken ilişki dönemi ve Ocaklar üzerinden Vefailiğin Aleviliğin gelişimindeki rolü. İlkiyle başlayalım isterseniz;

incelediğin kaynaklar bizim bu konuda bildiklerimize ne kattı?

Kızılbaşlık-Bektaşılık ilişkisi karmaşık bir konu, tek boyutlu değil ve düz bir çizgi takip etmiyor. Öncelikle Alevi belgelerinin bize net olarak gösterdiği bir şey var: Çelebiler'den alınan icazetnameler 1800'lerden itibaren başlıyor. Ondan önce dedeler Kerbela'ya gidiyor ve belgelerini oradan alıyorlar, başları Kerbela Dergahı'na bağlı yani. Dolayısıyla özellikle Doğu Anadolu merkezli dede ocaklarının Çelebiler'e bağlanmaları sürecinin nispeten geç bir tarihte başladığı açık, bunu zaten sözlü gelenek de teyit ediyor. Bence Kerbela Dergahı ile ilişkilerin çeşitli nedenlerle sekteye uğraması ve nihayet dergahın işlevini yitirmesi sonucu Alevi dedeleri Çelebiler'den icazet almaya başlıyorlar, ancak buna direnenler de olmuş, halen de var.

Ama tabii bu tespiti yapmak her şeyi çözmiyor. Mesela, Kerbela Dergahı hakkında ne biliyoruz? Ora ile ilişkiler kesilince neden bazı dedeler başka bir yere değil de Kırşehir'e dönüyorlar yüzlerini? Ankara Vakıflar Arşivi'nde bulduğum vakfiyesine göre Kerbela Dergahı 16.yy ortalarında Rum Abdalları'na aitmiş. Ancak aşağı yukarı 18.yyın ikinci yarısından itibaren kaynaklarda Bektaşî dergahı olarak karşımıza çıkıyor. Ayrıca Kerbela Dergahı, Erdebil ile Anadolu'daki Kızılbaşlar arasında muhtemelen bir tür aracılık vazifesi de görüyordu, bunu daha önce yazdım, biliyorsun. Safevilerin himayesinde, hatta Safevi topraklarında Rum Abdalları'na/Bektaşî dervişlerine ait tekkeler olduğuna dair, literatüre daha önce yansımamış veriler de bu iddiayı destekliyor.

Şimdi bu Rum Abdalları bağlantısı bence önemli ve mutlaka daha sistemli incelenmesi lazım. Rum Abdalları, Hacı Bektaş'ı evliya olarak bilip kabul ediyorlar, ama teknik anlamda Bektaşî değil, hatta Otman Baba Velayetnamesi'ne bakınca bu iki zümrenin bir yandan çok içli dışlı olduklarını, ama öte yandan da aralarında ciddi gerilimler olduğunu görüyoruz. Köprülü'ye göre Rum Abdalları Safevilere destek verdikleri için takibata uğruyorlar ve zamanla Bektaşî şemsiyesi altında eriyorlar. Rum Abdalları'nın muhtemelen daha gerilerde Vefailik ile de bağlantısı var, yani o açıdan da anahtar konumdadır.

Bütün bu bulgulardan çıkan büyük sonuç şu bence: Hacı Bektaş'ı ve mirasını sadece Kırşehir merkezli Bektaşî tarikatı çerçevesinde ve Türkiye-Balkanlar coğrafyasında düşünmek lazım, o hikayenin yalnızca bir kısmı. Hacı Bektaş'ın mirasını ve tabii Bektaşî-Kızılbaş ilişkilerini daha geriden ve daha geniş bir coğrafyada, Sarevileri ve Rum Abdalları'nı da gözönüne alacak şekilde yeniden düşünmemiz gerekiyor.

7) Peki Safaeviler ve Aleuiler arası ilişkiler konusunda ne tür sonuçlara ulaştın?

Çok kısaca ifade etmem gerekirse, Safevi liderliğinde ortaya çıkan Kızılbaş hareketi, literatürde söylendiği gibi doğrudan aşiretlere dayalı bir hareket değildi, kendilerine ait büyük talip toplulukları olan, farklı sufi/derviş çevrelerinin bir koalisyonuydu. Nitekim Vefai kökenli Alevi ocakları bu durumun en güzel kanıtı bence. Bu aynı zamanda Aleuiler'deki ocaklar sisteminin Safeviler'den önceye giden, kökleri daha derinlerde bir yapılanmanın üzerine inşa edilmiş olduğu anlamına geliyor, bu kadar dayanıklı olmasını da zaten ancak böyle açıklayabiliriz. Ayrıca Alevi belgeleri arasındaki Safevi hilafetnameleri ve Buyruk yazmaları Erdebil ile Anadolu'daki Kızılbaşlar arasındaki ilişkilerin Çaldıran'dan sonra da devam ettiğini, hatta Safeviler'in son dönemlerine kadar sürdüğünü gösteriyor. Ancak Anadolu'daki Safevi etkisi kökleri Safeviler öncesine giden ocak yapılanmasının filtresinden geçtiğinden olsa gerek, Anadolu Kızılbaşları İran'dakiler gibi müteşerri Şiiliğe asimile olmamıştır.

8) Sanırım, Vefailiğin Aleviliğin tarihsel gelişimi konusunda oynadığı rol en dikkat çekici bulgulardan, Doğru mu?

Evet, doğru. Alevi dedelerin ellerindeki Vefai icazetnameleri ve bazı şecereler, Doğu Anadolu merkezli Alevi ocaklarının hepsinin olmasa bile önemli bir kısmının Vefai kökenli olduğunu gösteriyor. Bunlar arasında mesela İmam Zeynel Abidin Ocağı, Ağuiçenter, Sinemilliler ve Dede Kargınlar var.

9) Sahi nedir bu vefailik, ya da ona adını verdiği kişi, Ebü'l-Vefa kimdir? Ben onun hakkında işimize yarayacak bilgilerin bir kaç cümleden öteye gitmediğini sanıyordum. Bildiklerim, döneminde bir çok tarikat gibi aykırı unsurlar barındırdığı uebu yüzden sorgulandığı ile sınırlıydı. Bize onu tanıtır mısın?

Ebü'l-Vefa l l. da yaşamış bir Sufi. Elimizde menakıbnamesi var, bazı Sufi tabakat kitaplarında da hakkında bilgi var. Ama genel olarak literatürde pek tanınan biri değil, Vefaiik de Öyle. Menakıbnamesine göre Ebü'l-Vefa Irak'ta doğmuş ve yaşamış. Babası, baskılardan kaçıp Kürtler arasında yerleşmiş, İmam Zeynel Abidin soyundan bir seyit. Annesi, Beni Nercis adında bir Kürt aşiretinden. Ebü'l-Vefa'nın babası, daha o doğmadan ölüyor. Ebü'l-Vefa annesinin yanında, Kürtler arasında, sadece Kürtçe öğrenerek büyüyor. Bir gün Hz. Muhammed rüyasına giriyor ve mucizevi bir şekilde ona Arapça'yı öğretiyor. Ama Arapçası'nın aksanlı olmasından ve Kürtler arasında büyümüş olmasından dolayı seyitliği hep sorgulanıyor, hatta Bağdat uleması başta onu bu yüzden hor görüyor. Buna rağmen çok popüler oluyor; etkisi Buhara'dan Lübnan'a kadar yayılıyor, talipleri arasında aşiretler de var, padişahlar da. Ama taliplerinin sayısı çok artınca halife rahatsız olmaya başlıyor ve Bağdat'ta ulema tarafından sorguya alınıyor. Sorgulanan, uygulamalarının şeriat hükümlerine uygun olup olmadığı tabii, çünkü kadımlı erkekli meclisler kuruyorlar, sema(h) dönüyorlar falan. Menakıbnamesine göre Ebü'l-Vefa sorgudan aklanarak çıkıyor, Ebü'l-Vefa evleniyor, ama hep mücerred kalıyor. Öz çocuğu olmuyor yani, o yüzden akrabaları ve müritleri arasından yedi kişiyi kendine evlat ediyor. Anadolu'daki bir grup Alevi ocağı, ellerindeki şecerelerine göre Ebü'l-Vefa'nın muhtemelen bu şekilde evlat edindiği kardeşinin oğlu Seyit Hams'in soyundan geliyor, mesela İmam Zeynel Abidin Ocağı ve Ağuiçenter bu ocaklardan. Zaten Vefaiik asıl etkisini Anadolu'da gösteriyor, anavatanı Irak'ta birkaç kuşak sonra yok olup gidiyor.

10) Senin bulguların bu konuda ne tür bir katkı sunuyor?

Şimdi Aşıkpaşazade ve Geyikli Baba gibi şahsiyetler vasıtasıyla, en azından isim olarak Ebü'l-Vefa eskiden beri Osmanlı tarihçileri arasında biliniyordu. Ama Vefaiik yakın zamana kadar pek dikkat çekmemiş ve üzerinde durulmamış bir konu olarak kaldı, Ortaya çıkan yeni vesikalar artık bu durumun değişmesini zorunlu kılıyor.

Öncelikle elimizdeki Alevi belgeleri, Osmanlı'nın erken dönemlerinden tanınan Aşıkpaşazade, Geyikli Baba ve Edebalı gibi isimlerin Vefailik konusunda buzdağının sadece görünen ucu olduğunu ve asıl ana gövdenin Doğu Anadolu'da aranması gerektiğini gösteriyor bize. Yani Vefailik Ortaçağ Ana- dolusu'nda bu bilinen isimlerin temsil ettiğiinden, dolayısıyla düşünüldüğünden çok daha yaygın bir hareket, bir tarikattı. Benim bulgularıma göre Vefailik, Doğu Anadolu'da canlılığını 16.yy'ın ortalarına kadar koruyor, sonra Kızılbaşlık içinde eriyor. Tarihçi Hasan Yükselin Vakıflar Arşivi'nde bulup yayımladığı Sivas'taki iki Vefai tekkesine ait vakfiyeler ve başbakanlık arşivindeki birkaç belgeyi de ekleyince resim daha da netleşiyor. Bu resme göre Vefailiğin Anadolu'daki geçmişini 12.yy sonu 13.yy'ın başına kadar geri götürebiliyoruz ve biri Irak diğeri Horasan olmak üzere iki farklı koldan Anadolu'ya giriş yaptığını tespit ediyoruz. Vefailiğin en ilginç özelliklerinden biri sosyal, siyasi, hatta mezhepsel sınırları aşan bir tarikat olması. Tabii bu bulgular sadece Alevi tarihi açısından değil, bütün Anadolu'nun sosyal, siyasi ve dini tarihi açısından son derece önemli.

11) Peki, nasıl oluyorda adıyla sık karşılaşılan bir kişi şimdiye kadar araştırmaların konusu, olmuyor. Bunun arkasında yatan bir neden var mı?

Evet, çok yerinde bir soru. Bunun herhalde birden fazla sebebi var. Kısmen dönemin bilinen kaynaklarının Vefaiikten pek fazla bahsetmemesi ile alakalı olmalı. Ayrıca Fuad Köprülü'nün, Anadolu halk İslamı olarak adlandırdığı dini geleneği Orta Asya ve Yesevilik ile ilişkilendiren tezinin de etkisi var muhtemelen, yani oluşmuş ve hem yurtiçinde hem yurtdışında çok yaygın kabul görmüş bir paradigma var ve onu sorgulamak o kadar da kolay değil. Mesela Abdülbaki Gölpınarlı zamanında Rum Abdallarının Vefai olduğunu —sanırım Yunus Emre kitabında— söylüyor, ama bu iddia pek dikkat çekmiyor. Bazı araştırmacılarca veya belli dönemlerde Ebü'l-Vefa'nın Kürtlükle olan bağlantısı da sakıncalı bir unsur olarak görülmüş olabilir. Mesela ilginçtir; Türkiye gazetesinin 1984 yılında yayımladığı 18 ciltlik İslam Alimleri Ansiklopedisi'nde oldukça uzun bir Ebü'l-Vefa maddesi var, ama orada bu konuya hiç değinilmemiş. Ebü'l-Vefa'nın menakıbnamesinde Kürtlük konusunun birden fazla kere ve farklı bağlamlarda geçtiği düşünülürse, bu şaşkıncı bir durum tabii.

12) Anladığım kadarıyla öne sürdüğün tezler, Fuad Köprülü'den bu yana tekrarlanan Aleviler ve Orta-Asya (Ahmet Yesevi) ilişkisi konusunda da oldukça ciddi düzeltmeler getiriyor?

Evet. En azından şunu söyleyebiliriz: Şu ana kadar ortaya çıkan Alevi belgelerinde Yesevilik bağlantısına dair hiçbir iz yok. Bunun tek istisnası 1800'lerden sonra verilmeye başlanan Çelebi icazetnameleri, onlarda Hacı Bektaş'ın tarikat silsilesi içinde Ahmet Yesevi geçiyor. Bu tabii Bektaşî geleneğinin ve onun ana metni olan Vilayet- name'nin bir yansıması. Zaten Fuad Köprülü de Yesevilik tezini Vilayetna- me'ye ve Evliya Çelebi gibi, gene aynı geleneği yansıtan daha geç tarihli kaynaklara dayandırıyor, yani onun elinde şu anda bizde olan kaynaklar yoktu. Ayrıca tabii bu Bektaşî geleneği de kendi başına önemli; yani neden oluşmuş, ne derece tarihi bir gerçekliği yansıtıyor ne derece yansıtmıyor, Vefaiik-Bektaşîlik ilişkisi hakkında bize neler söyleyebilir? Bütün bunlar halen sorulması gereken ve üzerinde düşünülmesi gereken sorular. Kimbilir, belki ortaya çıkacak yeni belgeler bu sorulara da ışık tutar.

13) Bir başka düzeltme de tarikatların gelişimi konusunda yapılan genel zamanlama ile ilgili. Genelde Trimigham'ın üçlü periyodizasyonu kullanıyoruz; buna göre de sofistike düşüncelerden uzak halkçı tarikatçılık 13. yüzyıldan sonra gelişmeye başlıyor. Senin bize Vefailik hakkında aktardıkların, bunun 11-12. yüzyıllarda başladığına işaret ediyor: Yanılıyor muyum?

Şimdi 'ben bu sofistike düşüncelerden uzak halkçı tarikatçılık' türü betimlemelerden pek hazzetmiyorum, tarihsel olarak doğru da bulmuyorum. Bu tip yaklaşımlar, yüksek tasavvuf ile halk tasavvufu arasında aşılabilir engeller varmış varsayımına dayanıyor ki bu günümüzde artık çok sorgulanan bir varsayım, zaten Vefailik de bunun güzel bir örneği. Ayrıca gene bu görüşe göre halk tasavvufu, aslında sadece belli bir dini elitçe anlaşılabilir yüksek tasavvufi geleneğin cahil halkça sulandırılmış, dejenerere edilmiş formundan başka bir şey değildir. Bunu da sorunlu bir yaklaşım olarak görüyorum, zira bu yaklaşım derinlerde bir yerde halkın kurumsallaşmış dine karşı bilinçli bir muhalif tavrı olamayacağını varsayıyor.

Senin sorunun ana meselesine gelirsek: Şimdi Ebü'l-Vefa'nın yaşadığı dönem tarikatların oluşumlarını henüz tamamlamadığı bir dönem. Mesela en eski tarikatlardan Kadiriliğin kurucusu olan Abdülkadir Geylani, çocukken Ebü'l-Vefa'nın bazı meclislerine katılıyor, yani Ebü'l-Vefa'dan bir kuşak daha genç. Ayrıca 11.yy halen tasavvufun Sünnilik çerçevesinde algılandığı bir dönem. Tabii Sünnilik de bu dönemde henüz bildiğimiz son şeklini almış değil, dolayısıyla bahsi geçen, dar anlamda, temelde ilk üç halifeyi kabul etmek anlamında bir Sünnilik. Nitekim ilginçtir, müteşerri İslam'a aykırı tüm uygulamalarına rağmen Ebü'l-Vefa da menakıbnamesinde Raftzi düşmanı bir Sünni olarak karşımıza çıkıyor.

Şimdi 13.yy'da ne oluyor? Moğol istilası sonrasında dini alanda yaşanan

liberalleşmenin de etkisi ile öncelikle tasavvufi hareket ve Şiiilik arasında büyük bir yakınlaşma oluyor ve birçok Şii inancı, Hz. Ali sevgisi vs. gibi hem halk arasında, hem de tasavvuf ehli arasında yayılıyor. Bu dönem aynı zamanda tasavvufun, geniş halk kitlelerine hitap eden şeyhler ve gezginci dervişler sayesinde popülerleştiği (burada popülerli olumsuz bir anlamda kullanmıyorum) bir dönem olarak biliniyor. Ama senin de dikkat çektiğin gibi, Ebü'l-Vefa bu bilinen süreçten önce yaşıyor, yani o açıdan da önemli bir şahsiyet.

Şimdiden çalışmanı merak edeceğiz. Çalışmanın Türkçe baskısının ne zaman hazır olacağı konusunda bizi bilgilendirir misin?

Temel bulgularımı önce makaleler halinde yayımlamak istiyorum, daha öncekilere ek olarak yakında mesela Vefaiik ile ilgili bir çalışmam çıkacak inşallah. Ama kitap için biraz daha zamana ihtiyacım var.

15) Bu söyleyişini kabul edip henüz çalışmam yayına çıkmış olsa da sorularımız cevaplandırıldığını için teşekkürler. İlgin ve güzel soruların için ben teşekkür ederim.

MUNZUR DERGİSİ